

KÖNYVISMERTETÉSEK

Traumáink és azok háttere. Bordás Sándor: A magyar kultúra történelmi traumái. Ráció Kiadó, Budapest. 2020. 312 o.

Rácz János

Érdekes téma a múlt hatalmas konfliktusainak, fájó történeteinek és az ezzel összefüggő történelmi traumák hatásainak vizsgálata jelenünkben. Ehhez azt kell feltételeznünk, hogy ezek a múltbéli események meghatározó módon velünk élnek, kollektív emlékezetünk részei. Amennyiben ez igaz, akkor befolyásolhatják elképzeléseinket nemzetünk jövőjéről és a környező államokról, annak lakóiról is. Sőt, mindez meghatározza identitásunkat, énképünket, amelyek végső soron áthathatják mindennapjainkat. Ezek elfogadása azt is jelenti, hogy tudatunk bizonyos helyzetekben bizonyos válaszokat hívhat elő, mindezt akár előre megjósolható módon. Konfliktusaink és ahhoz szorosan kapcsolódó megoldásaink, kommunikációnk minősége nyilván megéri az ilyen kutatásokra fordítandó rengeteg időt, a lehető legjobb módszerek kiválasztását, kérdőívek szerkesztését, interjúalanyok felkutatását. Az eredmények hasznosíthatók tanfolyamokon, épülhet rájuk oktatási projekt és azok sikereit követően – az új tapasztalatok felhasználásával – akár megváltoztathatjuk a történelemtanítás alapjait is. Ennek végeredményeképpen a trauma átalakul tudássá, tisztázódnak a konfliktusok, segítik a továbblépést, javulhat a társadalom mentálhigiéniai állapota, a betegségeket okozó stresszes állapotok fokozatosan megszüntethetők. Ez a téma tehát rendkívül hasznos és ezért nem megkerülhető. Éppen ideje volt, hogy ezzel kapcsolatos beszélgetésre és vitatkozásra is érdemes kutatás készüljön.

Bordás Sándor könyve egy ilyen úttörő vállalkozás, egy hatalmas csapatmunka dokumentuma, amelyben a pszichológia és a kulturális antropológia alapjainak felhasználásával egy kérdőívekre alapozott elitkutatás eredményeit olvashatjuk. Nem a társadalom teljességét átfogó vizsgálatról, hanem a véleményformálókra kiterjedő mélyfúrásról van szó. Hátáron innen és túl orvosok, tanárok, polgármesterek, újságírók, papok, lelkészek, vállalkozók, könyvtár-, színház- és levéltár-igazgatók, politikusok, írók töltötték ki a kérdőíveket. Nők és férfiak, akiket tekinthetünk akár helyi vezetőknak is, a kérdés csak az, hogy ők valóban véleményformálói, alakítói-e a magyar történelmi tudatnak. Igen és nem. Igen abban a tekintetben, amiért a szerző hozzájuk fordult, és amiért azt gondolta,

hogyan alakíthatják a magyar történelmi kultúrát – hiszen ahhoz a réteghez tartoznak, akiktől talán elvárható az ország múltjának, kultúrájának alaposabb ismerete –, és nem, ha befolyásolókként gondolunk rájuk. Semmiképpen sem, mert a közösségi média térhódítása és használata alaposan megváltoztatta az elitek hagyományos fogalmát. A sokat emlegetett és szidott kommentszekciók, blogok, honlapok, a twitter, az insta és a facebook, valamint az „influenzerek” online videóí sokkal jelentősebb véleményformáló közegek, mint egy mise, ahol a pap az aktuális igehirdetést történelmi képekkel fűszerezi, vagy egy orvosi vizit, ahol a háziorvos a mohácsi vész tanúságairól is megosztja gondolatait a betegeivel, sőt egy történelemóra sem jelent önmagában sokat, hiszen miközben a tanár Trianonról beszél, a diákjai nem biztos, hogy egyáltalán követik a gondolatait. Éppen azt kellene elérni, hogy az „influenzerek” rendelkezésre álló népszerűségét felhasználjuk egy-egy fontosabb kulturális kérdés vagy történelmi téma megvitatására. Csak éppen a közönségük nem biztos, hogy kíváncsi lenne erre. Ugyanis a komoly szaktörténelmi feldolgozások olvasása elsősorban egy szűk réteget mozgat meg. Történetészkörökben gyakran megfogalmazzuk, hogy szinte csak egymást – vagy ennél rosszabb esetben egymást sem – olvassuk. És hol vannak már azok az idők amikor a legtöbb értelmiségi – tekintet nélkül a foglalkozására – érdeklődött a társadalomtudományok iránt?

Ez egy valódi probléma, ahol nem a liberális, konzervatív, baloldali vagy vallási értékek, családi szocializációs modellek közötti különbségek választják el a csoportokat, hanem sokkal inkább az, hogy ki és honnan tájékozódik. Ki és mit fogad el hitelesnek, ki mit utasít el. Az értékek összekeveredtek, a hagyományos, jobb- és baloldali felosztás az internetes közegben jelen van, de nem mindig az elvártak szerint működik.

Bár abban igaza van Bordás Sándornak, hogy úgy tűnik, ma már senki sem akarja megengedni a másiknak a másként vélekedést. Az online tér uralmáért folyik a harc. Véleménybuborékok alakultak ki, és mindenki valamelyiknek a fogja. Ellenben ennek a hiteles és tudományos kutatása szinte lehetetlen, maximum csak egy mai pillanatfelvételt készíthetnénk, amely holnap már nem lenne igaz. Ráadásul az online térben nem mindig feltételezhető tudatosság a saját vélemények kialakítása során, mivel minden összekeveredett, a készen kapott magyarázatok elfogadásáról van szó, amelyet egy egészen sajátos csoportdinamika jellemez.

A kutatási projektben kiválasztott véleményformálók már nem véleményformálók, inkább a társadalom egy buborékját uraló elitként jellemezhetjük őket. Ebben a formában viszont alkalmasak tudományos megállapítások megfogalmazására. Azonban a történelem éppen az a téma, amely egyre inkább egy szűk és egyre fogyó létszámú réteget foglalkoztat komolyabban, miközben mindenki úgy véli, hogy rengeteget tud a múltról. A nem megfelelő tudás többnyire akkor okoz némi zavart – és

ez is elsősorban a történészek között –, amikor valamely politikai oldal publicistája igazolni szeretné a másik oldal megátalkodottságát. A dolgok természete szerint ilyenkor a különböző csoportok pró és kontra felsorakoznak, bevetik a „nehéztüzérséget”, azaz igyekeznek megkeresni a barátinak tartott szakembereket, akiktől elvárják a csaták megvívását. Köztük persze okkal vannak komoly szakmai ellentétek a legtöbb olyan történelmi trauma kapcsán, amit a szerző említ. A kötetet ebből a szempontból is érdemes lapozgatni. Még akkor is, ha csupán arról kaphatunk szélesebb képet, hogy a kutatás során kiválasztott elitek mit gondolnak a történelmi traumákról, és mennyire szegmentáltak a kérdésben. Feltételezhető, hogy a legnagyobb traumák kapcsán – amint az a monográfiából kiderül –, ha megkérdéznénk a társadalom többségét, nagyjából az elitek válaszaihoz idomuló véleményeket kapnánk. Tehát egy többé-kevésbé meggyökeresedett állapotrajzot pillanthatunk meg. Ennek igazolásához más kutatásokat is felhasznált a munka. Ebből a szempontból a Ráció Kiadó gondozásában megjelent kötet releváns és hasznos információkkal szolgál, amelyek éppen ezért érdemesek arra, hogy alaposabban is górcső alá helyezzük az ebből származó következtetéseket.

A tavaly megjelent monográfia alaptézise szerint: a múltban bekövetkezett traumák hatásai megfoghatók a jelenben is. A kiinduló tézis egyes pszichológusok ama véleményére alapozódott, amelyek szerint a jugoszláv polgárháború kitöréséhez hozzájárult a szerb seregek 1389-es rigómezei veresége. Ez a történelmi trauma eredményezte a szerb polgárháborús célt: Nagy Szerbia létrehozásának kísérletét. Tehát a szerb kultúra hatszáz év alatt sem volt képes feldolgozni egy eseményt, amely ezáltal egyfajta revanspolitizáláshoz vezetett el. Az albánok betelepülését, megjelenését a szerbek „ösi földjén” ugyanis a törökök hódításhoz kötötte a szerb kultúra. Most eltekintenek annak részletesebb, oldalakon át tartó elemzésétől, hogy némileg ez az elmélet is vitatható, hiszen a szerbeknek nemcsak az albánokkal – ráadásul ők a rigómezei csatában éppen szövetségeseik voltak –, hanem szinte minden olyan délszláv néppel gondjuk akadt, akik megkérdőjelezték a szerb vezetés szerepét a mesterségesen létrehozott délszláv államszövetségben. Erre a felsőbbrendűsége hatásos ideológia épült, amit olyan hol kimondott, hol kimondatlan konstrukciók alapoztak meg, mint az első, majd a második világháborús szerb hősiesség, illetve valamennyi délszláv nemzet szerbek által kivívott szabadsága. Hovatovább ezen elméletek gyökerei a 19. században keresendők, nem Rigómezőn. Bármennyire jól hangzik a rigómezei csata összekapcsolása az 1991-ben történetekkel, a hatszáz évvel korábbi ütközetre hivatkozásban pusztán a szerb polgárháborús vereséget követő magyarázkodást, egy mesterséges politikai termék szellemi megtestesülését láthatjuk, hiszen a 14. században egyáltalán nem létezett szerb nemzet. Magyar példával élve: 1526. augusztus 29-én sem a magyar nemzet vívta a mohácsi

ütközetet a török nemzettel, még akkor sem, ha annak következményei kétségtelenül sújtották a magyar nemzetet, különösen 1918 után. Ráadásul mindkét ütközet esetben több országból érkező szövetséges keresztény hadak, lovagseregek szálltak szembe az oszmán hódítókkal. Éppen ezért inkább keresztény és moszlim erők csatáiról helyes beszélni. Ebből következően korántsem mindig a gyászmunka hiánya okozza egy távoli esemény utólagos traumatikus élményét, hanem a traumához szorosan kötődő történeti konstrukció. Valójában minél távolabbi az esemény, annál inkább ezek az utólagos magyarázatok, az emlékezetpolitika és a kulturális emlékezet hatásai érhetők tetten. Végül is a nemzetté válás rögzös útján szükségesek a traumák és a sikerek, amelyek természetesen tartalmaznak releváns történeti tényeket is. Rigómező hovatarozásának ügye, a szerbek ősi kolostorai miatt, okkal került a szerb nemzeti emlékezet azon ékkövei közé, amelyek történetei erősítik a nemzeti egységet, még akkor is, ha a kolostorok építése idején még nem létezett szerb nemzet, miközben különböző keresztény felekezetek igen. Ráadásul mivel csak a vallás alapján lehetett akkoriban elkülöníteni a délszláv népet, hozzáadódott egy hiteles történelmi tény, amely alátámasztotta a politikai érvelést.

A magyar történelmi traumák vizsgálatára egy komoly kutatói stáb jött létre, amelynek keretét a Kodolányi János Főiskola szolgáltatta. A lényegében több kutatást felölelő projekt egy alprojektjének eredményeiről olvashatunk a munkában, amely a következő traumák vizsgálatával foglalkozik: tatárjárás, török hódoltság, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése, Trianon, a második világháború utáni kommunista átalakítás, továbbá az 1956-os forradalom és szabadságharc bukása. Nem meglepő módon a megkérdezettek ezek közül Trianont, a második világháború után kialakuló diktatúrát és az 56-os forradalom eltiprását érezték a legsúlyosabb tragédiáknak. Véleményem szerint ez nem feltétlenül abból következik, hogy ezek a jelenhez köthető legkorábbi események. A szerző logikusnak látszó érve helyett ebben az eredményben sokkal inkább az 1945 utáni időszak sajátos történelemszemléletét kell keresnünk. Az 1945 után korszak magyar történetírói nem mindig fejthették ki valós nézeteiket; különösen a huszadik századi történelem szemléletét erőszakolta meg a kommunista ideológia. Ennek köszönhetően generációk nőttek fel úgy, hogy a közoktatásban szinte alig vagy egyáltalán nem, és jobb esetben is csak otthon hallhattak részletesebben Trianonról, a Rákosi-rendszerről vagy az 56-os forradalomról. A nyilvánosság külső köreiből Trianon nem a nemzeti tragédiát testesítette meg, csak egy imperialista rablóbéke volt, de okkal nem is említették az 1945 utáni történéseket, miközben 1956 csak a nacionalista-fasiszta ellenforradalom szinonimájaként működött. Ilyen körülményeknek köszönhetően nem véletlen, hogy a rendszerváltozás után éppen ezek a kérdések

foglalkoztatták leginkább a magyar társadalmat. A kibeszéletlen múlt okkal foglalkoztatta a közvéleményt, amely megosztott maradt ezen események megítélésében, megjegyzem, a szakma sem igazán tudott kialakítani közös nevezőt a 20. századi magyar történelem sorsfordító momentumairól.

A kutatás adatai szerint, bár nagyjából mindenki ezt a három eseményt tartotta a legsúlyosabbnak, akadtak eltérések. A válaszadók politikai és vallási nézetei alapján szignifikáns különbségek mutatkoztak. A három már említett történeti eseményt a jobboldali „véleményformálók” súlyosabbnak ítélték, mint a baloldali válaszolók. Ugyanez az ambivalencia, megfigyelhető volt a traumatikus eseményekben keresendő jó és rossz következményeinek megítélésében is. A leginkább szembeötlő, hogy a baloldali „véleményformálók” több jót is éreztek a második világháború utáni kommunista diktatúrában, miközben a magukat jobboldalinak definiálók ezzel szöges ellentétben álltak.

A kötetet böngészve több ilyen és ehhez hasonló érdekes adatot kaphatunk. Továbbá akár régiókra és vallási felekezetre, hivatásra bontva is tájékozódhatunk a meglévő különbségekről. Ezenkívül életkor alapján készített táblázatokat is böngészhetünk, ezekből megtudhatjuk, hogy a harminc év alatti fiatalok szerint nem igazán léptünk túl a vizsgált történeti események által okozott traumákon, ráadásul ezen témák az idősebbekben mélyebb érzelmeket is ébresztenek. Az is kiderül, hogy az ifjabb korosztályhoz tartozó megkérdezettek és a magukat baloldalinak vallók kevesebbet, míg a papok és a jobboldaliak lényegesen többet emlékeznek az 1945 utáni kommunizmusra és az 1956-os forradalom elfojtására. Sokatmondónak tartom, hogy a magukat baloldalra soroló kérdőívkitöltők a magyar kommunista diktatúra helyett többet foglalkoznának az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverésének körülményeivel.

A kutatás igazi erénye azonban, hogy nem elégedett meg a hazai adatfelvétellel, hanem a határon túli magyarság, sőt a szomszédos országok „véleményformálóit” is megkérdezték. Figyelemfelkeltő eredmény, hogy a határon túli magyarok gyakrabban emlékeznek az 1848-as eseményekre, illetve valamennyi vizsgált történelmi eset kapcsán ambivalensebb érzéseikről számoltak be.

Lényeges elemnek tartom a kérdőívet kitöltő osztrákok, szlovákok, szerbek, románok azon véleményét, amelyből kiderült, hogy a térség népei közül a magyarokkal a legkevésbé távolságtartóak. Valójában bármekkora traumák is érték a múltban a Kárpát-medence népeit, úgy tűnik, ma egységesen a roma származásúakkal szemben a legelutasítóbbak. Ellenben azt nem tudjuk meg a kutatásból, hogy ők miképpen gondolkodnak a magyarokról és azokról a többségi társadalmakról, amelynek lakói. Nem derül ki az sem, hogy miképpen vélekednek a történelmi traumákról. Ami ennél is nagyobb kétségeket hagy bennem ennek az eredmény-

nek a kapcsán, az, hogy a roma kultúra rendkívül szegmentált, ami éppen ezért megérdemelte volna a részletesebb kutatást.

Összegzésképpen, kiváló kezdeményezésnek tartom a problémák felvetését, imponálónak az erőfeszítéseket, és fontosnak a kötet alapjául szolgáló vizsgálatokat, amely eredményeképpen egy komplett képzés is felépült, hiszen a könyvben szereplő adatok gyakorlati alkalmazása jelenti az igazi hasznot a magyar társadalom számára. A projekt résztvevőit gratuláció illeti, azonban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy érdemes lenne a jövőben megszólítani ezzel a témával a közösségi médiafelületek „influensereit”, mert bármennyire is káros hatást gyakorolnak az általunk ismert kultúrára, a jelen és jövő társadalmának befolyásolóirol van szó, akiknek tanítása, megnyerése kulcskérdés lehet bármilyen múltbéli trauma feldolgozásához.